
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Szeredai. Egy rejtőzködő főhős a *Toldi szerelmében*

Az esszé Arany János *Toldi szerelme* című, 1879-ben befejezett elbeszélő költeményének egyik hőjét mutatja be. A *Toldi-trilógia* középső része 1350-ben, I. Lajos király korában játszódik Endre herceg meggyilkolása után, amikor a magyar seregek Itáliában harcolnak. Toldi Miklós itt találkozik az álruhában bujdosó, Szeredai álnevű szereplővel, aki sok szálon kapcsolódik Arany korábbi életművéhez. Kobzos énekmondó, egy családi tragédia túlélője, aki végül hazára talál, méghozzá Arany szülőföldjén, Nagyszalontán.¹

Kulcsszavak: Arany János, bárdköltészet, Zách család, Anjou-kor, bujdosás

Régi kérdés, vajon a trilógia szempontjából kell-e olvasnunk a *Toldi szerelmét*, vagy inkább teljesen önálló műként? Kissé sarkítva azt mondhatnánk, hogy a *Daliás idők* arányosabban illett volna a két másik rész közé, mint a végső formájára bővült *Toldi szerelme*. Nemcsak a több évtizednyi csúszás okozza ezt, hanem a döntően megváltozott dramaturgia. A főhős haláláról szóló epizódot többnyire a fő mű után szokás megírni, ha csak a fő műnek nem része. Ez talán Aranynál is érvényes volt, amíg a mű „dereka” hiányzott, hiszen ma is harmonikus egységként lehet egymás után olvasni a *Toldit* és a *Toldi estjét* a hiányzó évtizedek ellenére. A fő mű státuszaért azonban mintha vetélkedne a hős életrajzában egymást követő két alkotás, a *Toldi* és a *Toldi szerelme*. Ha az utóbbit tekintjük Toldi Miklós sorsa lényegibb ábrázolásának, akkor az első rész visszamenőleg mitologikus ködbe burkolózik. Mintha a hős kamaszkorának túlzásai egy mesévé olvadnának össze – szemben a forгатagos és

¹ Részlet *Neszmélet* c. készülő monográfiámból, amely Arany János életművének zenei és folklór kapcsolatairól szól. A szakirodalomból csupán az utóbbi évek néhány fontos írására reflektálok, fő ihletőim SZÖRÉNYI László és SZILÁGYI Márton írásai. Az utóbbinak hálásan köszönöm írásom lektorálását.

forgandó valósággal, a mesét nélkülöző, „dekonstruált” *Toldi szerelmével*.² Ez már a *Daliás idők* írásakor feltűnt Aranynak, de láthatóan sokáig kereste a megoldást. Olvasatomban a *Toldi szerelme* 1879-es változata már nem a trilógia törvényeit tükrözi, sokkal inkább az Arany-életmű sajátos enciklopédiája,³ amennyire a bonyolult cselekmény és a régies verselés engedte. Szörényi László kifejezésével: dalünnep.⁴ Ezt a folyamatot Szeredai, a kobzos figuráján keresztül szeretném bemutatni.

Szeredai

A kobzos nem szerepelt Ilosvai Selymes Péter históriájában (1574), sőt a *Daliás idők* egyik kidolgozásában sem. Vajon Arany miért iktatta be őt a zsúfolt és szerteágazó történetbe, még hozzá kulcsszereplőként? Jelenléte áthangolja a cselekmény etikai hátterét, hatással van Toldi motivációira és önértelmezésére. A költött hős sorsa ugyanis összekeveredik egy valóságos, de szinte felfoghatatlanul kegyetlen történettel: a Zách család kiirtásával.

Az előbb megírt két részben nem játszott szerepet a szerelmi motiváció, ám a *Toldi szerelmében* több cselekményszál is ural. A mű címét persze idézőjelbe tehetjük: nem feltétlenül Toldiról, és végképp nem a szerelemről van szó. Arany óvatosan kezeli, kerülve a túlzott érzelmességet, hiszen az idegen volna az első két részben bejáratott, régi és népköltési motívumokkal áthallásos beszédmódtól. Mozgatórugóként használja, bár sose kizárólagosan. Mégis a szerelmi indítékot hangsúlyozza az Anjouk uralkodását beárnyékoló Zách Felicián-féle merénylet és a véres megtorlás hátterében. Ezt a témát *Zács Klára* című balladájában írta meg, de a *Toldi szerelme* több részében visszatér rá. A történet mélyszerkezetébe, gyújtópontjába helyezi, noha a *Toldiban* még semmilyen formában nem utalt rá. A merénylet 1330-ban történt, ekkor Toldi Miklós – Ilosvai adatát elfogadva – csak tízéves volt. Noha a kibeszéletlen ősbűn „az apák idején” történt, ám a „Bujaság és Vérszomj triumfusa” mindenki későbbi sorsát befolyásolja.⁵

² A trilógia vagy dilógia kérdéséhez ld. például SZILI (1999), SZÖRÉNYI (2018b).

³ Vö. a Herdert idéző Erdélyi János „eposzi enciklopédia”-értelmezésére: SZÖRÉNYI (2004: 209).

⁴ SZÖRÉNYI (2004: 215).

⁵ SZÖRÉNYI (2004: 213).

A Zách Klárát elcsábító Kázmér herceg a *Bánk bán* világát idézi, Ottó cinizmusát és a királyné segítségét. A két történet talán már a középkorban hatott egymásra, sőt mindkét esetben fennáll, hogy a magánéleti sérelemre hivatkozás egy politikai összeesküvést leplezett.⁶ Arany, aki mélyreható elemzést írt a Katona-drámáról, a Zách-történetet kétségkívül ennek párhuzamaként ábrázolta. Sötét tónust ad a látszólag naiv balladának, hogy a *Bánk bán* erkölcsi magasságaihoz, a királynét volta-képp népe nevében meggyilkoló főúrhoz képest a Zách-ballada egy kéjsóvár ifjú és egy rászédett udvarhölgy történetét festi, majd a lány apjának kontroll nélküli dühét, amely hasonló örvénybe taszítja teljes családját. Holott mintha Zách Felicián ismerné a Bánk bán-történetet, és annak megerősítésével támad az ebédelő uralkodópárra, hogy a király akár jogosnak is tarthatja. A bosszú azonban nem éri el célját: Feliciánt levágják „a király cselédi”, majd királyi jóváhagyásra kiirtják a teljes családját. Károly Róbert épp a fordítottja, mint amilyen II. Endre volt: elfogadja feleségének megsemmisítő ítéletét.

Arany balladája az 1850-es években keletkezett, egykorú tisztázatat a költő beillesztette a *Toldi szerelme* kéziratába. A *Kisebb költemények* gyűjtőkéziratában⁷ autográf szöveggént szerepel, a gyűjtemény utolsó előtti darabjaként (ahogy a nyomtatott 2. kötetben). Már megjelenése előtt utat talált a *Toldi szerelmének* kontextusa felé. A *Daliás idők* 1. dolgozatában (1849–1853) még nem szerepelt, de a 2. dolgozatban már igen (1853–1854), így az önálló *Zács Klára* megírását is ez utóbbi évekre tehetjük. Hász-Fehér Katalin korábbra datálja, utalva Dúzs Sándor nagykovácsi diák dolgozatára az 1851/52-es tanévből, amelyet Arany részletesen megbírált.⁸ Nem tudjuk azonban, hogy a balladát a készülő nagyepikai mű betétének szánta-e, vagy csak később illesztette be.

⁶ Valkai András 16. századi históriája kapcsán felmerül a két történet egymásra vetítése: ÁCS (2024: 131), SZILÁGYI (2024: 106).

⁷ Kolozsvár, Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár MS 337, 173a–174a.

⁸ HÁSZ-FEHÉR (2019: 149).

Zács Klára nótájának „vándorlása” a Toldi szerelme fogalmazványai-ban megvilágítja a dramaturgiai változásokat.⁹ Az 1. dolgozatban (4. ének eleje) csak az özvegy királynéről olvashatunk, akihez ekkor ér el Endre herceg meggyilkolásának híre Nápolyból. Másik fiát, Lajost szíve megkeményítésére kéri, azaz éppoly kegyetlen bosszút követel, mint hajdan a merénylő ellen, de a ballada nem hangzik el. A 2. dolgozatban¹⁰ az egész epizód előbbre kerül, a 3. ének közepére. A királyné elrejtőzve, de egyértelműen összeköti a két történetet, s az égi büntetés jelét látja benne:

De mikor bevonul éji rejtekébe,
Nem hagyja nyugodni véres multak képe;
Ősz férfi vonaglik ágykárpitja megett
S haldokolva hörgi: »gyermekért gyermeket!«

Zács Felicián az; követi családja,
Őket hosszú sorral a királyné látja;
Szomorú az eset, miről egy időben
Így zendült az ének lantban, hegedőben:¹¹

S itt következik a ballada. A lélektani helyzet legszorosabb párhuzamát Aranynál *A walesi bárdok* záró jelenete adja. E balladát valószínűleg 1857-ben írta, de Hász-Fehér Katalin szerint inkább 1861-ben, tehát mindenképp a *Daliás idők* 2. dolgozata után. Mivel a *Toldi szerelmében* a Zách-ballada elkerült a régi helyéről, érdemes a nagykőrösi korszak alkotása-ihoz viszonyítanunk. Innen nézve eltávolodik a Toldi-mondakörtől, inkább a bárdköltői szerepről szóló versek és balladák sorába illeszkedik. A *Kisebb költeményekben* már szerepel az alcím: „(Énekli egy hegedős a XIV^{ik} században)”; erre nincs szükség a *Daliás időkben*, mivel az ének közismertségére utaló sor helyettesíti ezt. Bár Arany itt még nem jelöli meg közösségi énekként, mint a walesi bárdok lázadó énekét a londoni utcazajban, de nem is adja konkrét szereplő szájába.

⁹ Az alábbiakban a régi kritikai kiadást (AJÖM V.) veszem alapul, de felhívom a figyelmet arra, hogy valójában hat változat különíthető el. Részletesen ld. HÁSZ-FEHÉR (2019: 277–282).

¹⁰ HÁSZ-FEHÉR beosztása szerint ez a 4. változat: HÁSZ-FEHÉR (2019: 279–281).

¹¹ AJÖM V. (400).

Ma már nem tulajdonítunk jelentőséget Erzsébet királyné balladabéli említésének sem, ám a magyar trónon I. Ferenc József ül, akinek (egyébként népszerű) feleségét épp így hívják, sőt talán már az első szövegváltozat idején is házasság volt. Bár a bajor hercegnő a legkevésbé sem vádolható a megtorlás miatt, az önkéntelen áthallás veszélyessé teszi *Zács Klára nótáját*. Nyomasztó emlék, de nem hangzik fel a jelenben, csupán a múltból szól át a királyné lelkiismeretébe. Az énekben felidézett *tények* fájdalmasak, ahogyan a néhány évvel későbbi *Szondi két apródja* esetében. Mindhárom történet a bárdok, az énekmondók valóságformáló erejéről szól, az elhallgatott tények kimondása, az igazság védelme okán – miközben Arany személyesebb líráját ekkoriban az elnémulás, a fűzfára akasztott babiloni hárfa képei jellemzik. A Záchballada előadóját azonban nem nevezte meg.

Arany a Zách-témát nemcsak középkori krónikákból vette, hanem ismerte Istvánffy Miklós kiegészítését is. A 16. századi történetíró szerint a merénylet hiteles történetét épp az énekmondók őrizték meg, lant- és hegedűkísérettel énekelve: *Verum communis et per manus tradita fama fert et a cytharaedis ad lyram canitur [...]*.¹² E mondat hidat képez a „lantban, hegedőben” szavakhoz (Szenci Molnártól), s még inkább Arany tanulmányához, a *Naiv eposzunkhoz* (1860). Bár az erősen ossziáni fogantatású esszében nem szerepel a Zách-történet, sem a hivatkozás az énekmondókra, de a nagykőrösi tananyagban igen.¹³ Innen nézve pedig a ballada éppúgy az elveszett magyar (hős)epika pótlására, imitációjára szolgál, mint a hun trilógia vagy épp maga a *Toldi*.

A *Daliás időkben* a Zách-témakör még nem válik központi jelentőségűvé. Annál inkább a *Toldi szerelme* végső változatában, ahol a ballada megtalálja előadóját, aki a történet fiktív, de annál fontosabb előmozdítója lesz: Szeredai, a kobzos. Arany a *Polgári Lexikonban* olvasta, hogy az Itáliában vitézkedő Lengyel Péternek egy korábbi bűnéért 1350-ben Lajos király megbocsátott, és felszabadította leszármazottait. Mint írja:

¹² Istvánffyt idézi VOINOVICH, aki szerint Arany egy 1838-as Budai Krónika-kiadásból ismerhette a részletet. AJÖM I. (494). Mivel Istvánffyt Arany máshol is kiaknáztta – pl. *A nagyidai cigányok* –, nem kizárt, hogy az eredeti szöveget is forgatta.

¹³ A *Naiv eposzunkról* tartott konferencia kötete sok párhuzamos témát érint, vö. CSONKI (2018).

„Zách Felicián utódjául költetik, hogy azon történet elbeszélthessék, egyszersmind Lajos emberséges szíve, ki a halálos büntetésnek a fiakra átvitelét megtiltotta, ez alkalommal kitűnjék.”¹⁴ Fontos párhuzam, hogy a Zách család tragédiája Kisfaludy Károly *Zách Klára* című drámájának (1812) és *Tihamér* (1825) című beszélyének is alaptémája.¹⁵ Arany jól ismerte a két Kisfaludy műveit már az 1830-as években, számos imitáción kívül a *Dalgyűjtemény* (1874) több éneke tanúskodik erről. A *Tihamér*ben szintén szerepel egy ősz, olasz lantos: Carlo. Ő a Zách családból apjával, Demeterrel elmenekült, majd árván maradt Róza nevelőapja. A walesi bárdokhoz hasonlóan nem riad vissza a személyes hangtól a király jelenlétében sem. Orgyilkosok áldozata lesz Róza védelmében. Vachott Imre *Zách nemzetség* című drámájában (1841) pedig – amelyet Arany szintén ismerhetett – a trubadúrok éneklik a királyné előtt „Gertrud asszony / S Otto öcscse bűneit”, a szembesítés pedig összeköti a walesi történetet, a *Bánk bánt*, de még a *Hamlet* „Egérfogó”-színházát is.¹⁶

Arany kobzosa egyesíti ezeket a karaktersvonásokat: ő maga lesz a kiírtott Zách család külföldre menekült túlélője. Nevét elhallgatja, s nem is derül ki soha, csupán álnéven mutatkozik be:

»Ki vagyok? nevem nincs – csak egy sehonnai;
Szerda napon lettem: hívj' úgy »Szeredai«;
Nevemet különben, mint a ruhát, váltom:
S eldobom a régít, ha idejét látom.«¹⁷

Mintha Arany „Mi vagyok?” felütésű verseinek rokonát hallanánk Szeredaitól, például a Petőfihez szólót, bár kiforgatva (de felidézve a Petőfi által kedvelt *sehonnai* kifejezést):

S mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék
Ki törzsömnek élek, érette, általa; [...]

Válasz Petőfi Sándornak (1847)¹⁸

¹⁴ AJÖM V. (570–571).

¹⁵ AJÖM V. (570–571). A témakör 19. századi feldolgozásairól ld. STEINMACHER (2018).

¹⁶ STEINMACHER (2018: 166–168).

¹⁷ *Toldi szerelme*, 9. ének, 53. versszak; AJÖM V. (193).

¹⁸ AJM Kk1 (52–55, itt: 52).

Egy rokon szöveg már későbbi a *Toldi szerelménél*:

Mi vagyok én? Senki Pál.
Egy fájó gép, mely pipál.

Mi vagyok én? [1882]¹⁹

Az alábbi ön-gúnyvers pedig öreg, mihaszna gitárosként festi le az alkotót:

Auf der Margarethen-Insel
Raucht Tabak der alte Pinsel,
Spielt Gitarre, mit Gewinsel,
Und vergeudet seine Zinsel.

Magamról [1882. jún. és okt. között]²⁰

A *Toldi szerelme* 14. századi kontextusában az álnév sem véletlen. Szerda ugyanis Mercurius napja volt Rómában, aki a nyelvek, a társalgás, a kereskedelem, egyszóval az emberi kapcsolatok istene. A védnöksége alatt született ember ilyen adottságokkal rendelkezik. Az énekmondó egyrészt a szavak, a tények előadója, közvetítője. Másrészt mint száműzött, s félig olasz, a két tábor között közvetít. Kémkedik, cseleket sző, máskor azonban vitézi erényeit is megvillantja. Az itáliai bujdosás külön hangszlyt kap a szabadságharcos emigránsok miatt:

[»] Nemes apám ott halt; – engem egyik vére
Futva hozott tenger olasz szigetére,
Maga is ott élt, halt bús számkivetetten;
Én bujdosni kelék, mikor eltemettem.

Hontalan azóta járom a világot,
Kobzom ad élelmet s lelki vidámságot.
Ennyi az én bűnöm, – s ha van egyéb gondom:
Se nem mutatom, se panaszul nem mondom.«²¹

Zács Klára nótája átkerül a 12. énekbe, amikor már nem a bosszú indítékairól van szó, sokkal inkább az összefüggések utólagos megértéséről.

¹⁹ AJM Kk3 (417).

²⁰ AJM Kk3 (413).

²¹ AJÖM V. (193).

A király álruhában jár a táborban, hallgatja az elégedetlenkedőket, s felismeri köztük Szeredait. A vitatkozók szóba hozzák a régi történetet, s ekkor az addig hallgató szereplő énekben szólal meg:

S felkerül az eset, a Feliciáné,
S a lófarkon hurcolt ártatlan leányé.
Kobzos is rá pendít egy szomorú dalra:
»Királyasszony kertje kivirult hajnalra«
Ide írom, ámbár régi, kopott nóta,
Tudja fiatal, vén, húsz esztendő óta.²²

A szomorú dal tehát *mindenkié* (s a ballada zárlata valóban kollektív: *élünk; hazánkat*). Arany nyomatékosan megismételteti a jelenlévőkkel:

»Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak –«
Harsog bele hangja valamennyi szájnak,
Azután: »Mégvirrad [...] « kezdik ama régít,
De Lajos ennek már nem várja be végét; [...]»²³

A király rabláncra vereti a kobzost, aki az énekkel éppúgy kihívta a sorsot maga ellen, mint a walesi vagy a drégelyi énekmondók. Végül azonban meghallgatja, kegyelemben részesíti, sőt összefűzi a sorsát Toldiéval. Neki adja a hős nevét, rokonságát, szülőföldjét. A senki fia, az elhallgatott múlt áldozata hirtelen átalakul a jelen hősévé, s boldog házasságra lép Anikóval. A két másik balladához képest az önmagában lezárt *Zács Klára nótája* itt, a nagy kompozícióban meghozza saját feloldását: a véres jelenet hajdani tanúja, Lajos megkegyelmez a kiírtott család utolsó maradékának. Míg a *Daliás időkben* a szörnyű történet a jelenben elkövetett gyilkosság előképe, magyarázata, s a cselekmény indítékaként kap szerepet, addig a *Toldi szerelmében* már egy önálló műalkotásként hangzik el. Egy lezárt és lélekben is eltávolítani vágyott esemény stilizált visszhangjaként. A következő nemzedék megbékélésének zálogaként.

²² *Toldi szerelme*, 12. ének, 36. versszak; AJÖM V. (279). Arany elrejtett egy önreflexiót is: a *Zács Klára nótáját* valóban legalább húsz éve megírta és többször kiadta. Vö. HÁSZ-
FEHÉR (2019: 295).

²³ AJÖM V. (283).

Az epilógus

Az állandó kontrollvesztéssel, majd önváddal küzdő Miklós és a testetlen ábrándként lebegő, önmagát alig ismerő Piroska karakteréhez képest Szeredai és Anikó természetesebb, világibb ellenpárt alkotnak. Nem véletlen, hogy az ő sorsuk a szövevényes történet végére elrendeződik, Miklós körül viszont továbbra is csak feszültség és gyász hullámoz. Amikor Arany e sorokat írja a *Toldi szerelme* végére, már eltemette saját lányát, s a hősnő az unokája nevét viseli.²⁴ Sőt az olvasók párhuzamot láthattak a hőstettei után hazatérő János vitéz és Toldi Miklós lélektani helyzete között: „zarándokútjukról” mindketten már csak a kedvesük sírjához érkeznek haza. Míg azonban János vitéz a mese szabályai szerint elindulhat második útjára Iluska nyomában, egészen Tündérországig (ezzel átlépve az *Árgirus*-történetbe), addig Miklósnak semmije sem marad, csak a gyász. Ez vezet át a rég megírt *Toldi estéje* kezdőpontjához: Arany megállítja, megdermeszti, „őszbe csavarítja” a kavargó cselekményt már a *Toldi szerelme* világában.

Szempontunkból a legfontosabb mozzanat a két család jelképes egyesítése.²⁵ A *Toldi szerelme* cím visszamenőleg ironikussá válik – hiszen Arany Ilosvait és saját korábbi megjegyzését hitelesítve „tisztázza”, hogy Miklósnak valójában nem volt szerelme. A sok gyász és zavar között mégis felemelő ez az eltávolodás, a hazatérés Nagyfaluba és egyúttal Nagyszalontára:

Ami úgy is történt: gyarapodott névvel
Háromszáz esztendőn át mindenik évvel,
Nem is hagyta Miklóst homályba borulni
A Nagyfalusi és Szalontai Toldi.
Szolgált királyát, – majd a fejedelmet,
Kinek én ezt írák *tört* címere mellett
Zárt sisakon s pajzson kézbe' kivont kardú
Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú.²⁶

²⁴ A hozzá és meghalt édesanyjához szóló strófák a 6. ének elején találhatók; AJÖM V. (110–111).

²⁵ Vö. SZÖRÉNYI (2004: 214–215).

²⁶ 12. ének, 111. versszak; AJÖM V. (301).

Innen nézve azonban még egy intuitív réteg kirajzolódik – épp amiatt, hogy a trológia középső része később született az utolsónál. A két család egyesülése,²⁷ a Toldi név átruházása a kobzosra a királyi kegyelem párhuzamát jelenti, az utódnemzedékek felmentését. Az, hogy „Szeredai” gyermeke épp Toldi György nevét kapja, vagyis Miklós időközben meghalt bátyját, lélektani feloldást keres valamire, ami feloldhatatlan. Az idősíkok nem átrendezhetők, a halottak és az élők neve összevonható ugyan, de – túl a nemesi lét folytonosságán, a Toldi család fennmaradásán – az áldozatokat egyik oldalon sem teszi semmissé. Mindenesetre az álnéven, bujdosva, önostorozva találkozott két hős szerepeit²⁸ Arany elvegyíti, terheiket átruházza a másikra, tovább tágítva az azonosulás lehetőségeit. A hajdani kobzos immár Toldi társadalmi énjévé válik (híven a Szeredai névhez), fenntartva a család nevét, egyensúlyt teremtve, ahogy hajdan kém-vitézként. Miklós azonban nem szabadul meg az előzmények súlyától, s rá nemcsak saját emlékvilága vár, hanem mintha Szeredai múltjából is átörökölné valamit. A *Toldi estéjében* ismét fegyelmi vétséget követ el, a király éppúgy láncra akarja veretni, de értesülve a vitéz haldoklásáról, meglátogatja, újból kegyelmet ad. A király közös múltjuk utolsó ajtaját is magukra csukja megrázó búcsúbeszédével, amely az új vitézség, a puskapor és a ravaszság előtt hajt fejet.

Az idős Toldi és az elképzelt, bár meg nem írt öreg „Szeredai” (akinek érthető okokból a *Toldi estéjében* még a király volt a megtestesítője)²⁹ valójában Arany két lelkiállapotát tükrözik. Az elszigetelődött, öröm nélkül megvénült ösztönhősben és a korral haladni tudó, a múltat tisztelettel és némi iróniával kezelő értelmiségiben egyaránt a költőre ismerhetünk. A szerelemtől meg nem érintett Miklós és a boldog házasember, az öregségtől legyőzött harcos és a titokban új nevet kapott kobzos a kései Arany-életmű rejtett dialóguspárja.

Arany ráadásul nem igazán rejti el mindezt. A kobzost persze nem nevezi saját ősének sem jelképesen, sem családtörténeti értelemben.

²⁷ Erről a motívumról és a Zách-történetről legpontosabban ld. SZILÁGYI (2023: 523–527).

²⁸ A folyamatos szerepcserék, álarcváltások láncolatáról pl. Anikó, majd a kobzos és Miklós kapcsán, akitől a Toldi nevet kapja ld. SZÖRÉNYI (2004: 210).

²⁹ Vö. „Lajos és Toldi így egymást kiegészítő ikerpár”; SZÖRÉNYI (2004: 210).

Csak a nagyfalusi és szalontai Toldi családról szól, illetve a szintén az erdélyi fejedelmet szolgáló Arany-ösökről. A Rákócziak „tört címere mellett”³⁰ a régiek tetteit megörökítő Arany némileg kívülálló, de mégis belső nézőpontot képvisel.³¹ S ha innen, a mű zárlatáról tekintünk végig a fent leírt párhuzamokon, világossá válik, hogy a „választott ős”, Szeredai sem feltétlenül a családi múltat hordozta. *Zács Klára nótája*, amelyet elénekelt a magyar vitézeknek, nem a saját élménye, hiszen nem volt szemtanúja a merényletnek – ellentétben a gyermek Lajossal, akinek az élete forgott kockán. Ő a bűneset történetét a családi és a nemzeti emlékezetből ismerhette, hiszen Klára és Kázmér titkát még a ballada is homályban hagyja. A léha herceg helyett a királynét vádolja kerítéssel, aki a merénylet indítékának eltitkolása miatt gyilkoltatja meg a Zách családot. Az ének tehát legalább annyira felségsértő és vádló, mint Feli-cián indulatos betörése a királyi ebédre. Arany nyilvánvalóan érezte, sőt éreztette a párhuzamot a walesi bárdok vádló énekeivel, ugyanakkor a király „távolléte”, sőt a közösségi megerősítés (együtt éneklük a kesergő záró strófát) feloldja a dramaturgiai feszültséget. A címzett ezt az éneket sohasem hallotta szemtől szemben, csupán véletlenül jutott a fülébe, amikor maga is álruhát viselt – ellentétben Edvárd királlyal, aki maga kéri fel a bárdokat, de hasonlóan Szondi apródjainak énekéhez, amelyet Ali pasa nem hall személyesen, csupán egy csausz vagy efféle útján hívogatja sátrába az ifjakat, majd vele záratja börtönbe őket. (Ez a szólam nem kíván megjelenítőt, hiszen egyik olvasatban *belső* hangon szól a szükségszerű behódolásáról, megbékélésről, félelemről.) Lajos király Szeredaitól csupán azt tudja meg, hogy ő egy véletlen túlélő a kiirtott családból.

Ám a király valóban címzettje volt-e az éneknek? Az ellene felhozott vádaktól eltávolít a történet régisége, amely csak gyermekként, áldozatként említi Lajost. A vérbosszú-motívum női kiváltóját se feledjük: Zách Klára becsülete és vére Erzsébet királyné lelkén száradt, aki női kéztől, Johanna királyné által veszítette el saját fiát. A *Toldi szerelmében* a férfiak zöme csak sodródik a női sorsok mentén, s a király éppoly önállótlan,

³⁰ SZÖRÉNYI (2004: 203).

³¹ A személyes élettörténet, az alkotói pálya és a mű saját narrációjának ötvözéséről ld. SZILÁGYI (2023: 526–528), VADERNA (2020: 31–32).

mint Miklós. A szerelem pusztító örvénye Klára figurájától a bosszúálló anyán át a gyilkos feleségig terjed: mintha a *Macbeth* magyar változata rajzolódna ki a háttérben. Az egyetlen harmonikus személyiség: Szeredai.

Arany jelképes ősapja tehát énekmondó, de szükségszerűségből lett ez a hivatása. Családja múltjáról és a véres eseményekről csak énekben lehet szólni, eltitkolva a személyes érintettséget, így *Zács Klára nótája* joggal visel közköltészeti jegyeket.³² Nem is állítja Szeredai, hogy ő írta volna, csupán előadja – egy álruhás kobzos az álruhás királynak. S az, hogy a király jelenlétében énekli el (felismerve az uralkodót), közel engedti a jelenetet a walesi és drégelyi énekmondók bátorságához. Hiszen egy se bírja kimondani a hazugságot, egy se bírja elhallgatni az igazságot, s a bujdosó mindenhogyan kockára teszi az életét: a dal legalább egyszer szülje meg énekesét, az igazság találja meg kimondóját. Fejére szól, de nem tud hallgatni.

A *Toldi szerelme* lezárása és az *Őszikék*-ciklus párhuzamait Hász-Fehér Katalin mind filológiai, mind alkotáslélektani szempontból összefoglalta.³³ A *Zács Klára nótájának* szintén van egy ideillő vonatkozása. Arany ugyanis épp ezekben az években kezdett újból gitározni otthon, az Akadémia épületében és a Margitszigeten. Az általa tudott régi dalokat Bartalus István kérésére 1874-ben lekottázta,³⁴ de titokban saját szerzeményeit is megörökítette. Hogy a dallamokat ekkor szerezte-e vagy korábban (ahogy magam gondolom), egyelőre nem tudjuk tisztázni. A kották dátumát csak Bartalus másolatából ismerjük. Arany részben saját verseket zenésített meg, részben más költők munkáit (Petőfi, Amade, Bajza, Kölcsey). A saját versek közül 1876. június 12-ei dátummal szerepel a *Zács Klára* egyszerű, hangzatbontásra épülő dallama *Király-asszony kertje* címmel.³⁵ Mire Arany véglegesítette a *Toldi szerelmét* 1879

³² Közismert dilemma, hogy hathatott-e Bogár Imre balladájára (1862) Arany szövege; valószínűleg inkább közös előképük lehetett. CSÖRSZ (2023: 558–559).

³³ HÁSZ-FEHÉR (2019: 330–331).

³⁴ KODÁLY–GYULAI (1952). Az új kritikai kiadás munkatársai: DOMOKOS Mária, PAKSA Katalin, RUDASNÉ BAJCSAY Márta és e sorok írója.

³⁵ Bővebben: KODÁLY–GYULAI (1952: 187), CSÖRSZ (2023: 556–561). BARTALUS István szerint Arany két dallamot is írt a *Zács Klarához*, de az egyikkel nem volt elégedett. Mi csak a fentit ismerjük.

májusában, a ballada megzenésítése mindenképp készen volt (lehet, hogy már „húsz esztendő óta”). E ponton összeér az epikus költő és a versénekklő szerepe, aki a jelképes ősapa szájába és kobzára adja *Zács Klára nótáját*. A kobzos alakja csak az 1874 után írt énekekben szerepel, vagyis a *Dalgyűjtemény* és a saját dalok lekottázásának korszakában. Mivel Arany a zenei kompozícióit hosszan rejtegette, az összefüggést csak utólag lehet felismerni.

Szeredai, a rejtőzködő főhős „tulajdonképpen a *Zács Klára* költője [...]”, de az öreg Arany dallamát és balladáját szólaltatta meg a múltban, hiszen ő „a Múlt megtestesítőjeként jelenik meg”. Szavainak súlya volt: börtönláncot, majd királyi kegyelmet kapott. Túlélhette az itáliai hadjáratot, ellentétben Carlóval, Kisfaludy ősz lantosával, aki az életével fizetett a mások titkáért. „A Toldi családot az átok alól kivívta a költészet.”³⁶ Szeredai úgy nyerte vissza inkognitóját, hogy beleolvadhatott a címadó hősbe és a Toldi családba.

Források

AJM Kk1	SZILÁGYI M. (kiad.), <i>Arany János: Kisebb költemények 1</i> , Budapest, 2024.
AJM Kk3	S. VARGA P. (kiad.), <i>Arany János: Kisebb költemények 3</i> , Budapest, 2019.
AJÖM I.	VOINOVICH G. (kiad.), <i>Arany János: Kisebb költemények</i> , Budapest, 1951.
AJÖM V.	VOINOVICH G. (kiad.), <i>Arany János: Toldi szerelme, A Daliás idők első és második dolgozata</i> , Budapest, 1953.
KODÁLY–GYULAI 1952	KODÁLY Z. – GYULAI Á. (szerk.), <i>Arany János népdalgyűjteménye: Kritikai kiadás</i> , Budapest, 1952.

Felhasznált irodalom

ÁCS 2024	ÁCS P., <i>Hősök és hősénekek: A magyar hősköltészet Zrínyi előtt</i> , Budapest, 2024.
CSONKI 2018	CSONKI Á. (szerk.), <i>Rejtőzködő Kalliopé: Tanulmányok Arany János Naiv eposzunk című írásáról</i> , Budapest, 2018.
CSÖRSZ 2023	CSÖRSZ R. I., <i>Arany János énekköltészeti programja és saját dallamai</i> , in: Csörsz R. I. (szerk.), <i>Doromb: Közköltészeti tanulmányok 11</i> , Budapest, 2023, 513–578.

³⁶ SZÖRÉNYI (2004: 214).

- HÁSZ-FEHÉR 2019 HÁSZ-FEHÉR K., „...hogy Kegyed észre nem vette, csodálom...”: Arany János és a filológiai perspektíva. *Tanulmányok*, Budapest, 2019.
- STEINMACHER 2018 STEINMACHER K., „Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak”: Zách Klára alakja a XIX. századi magyar hagyományban, in: Szilágyi M. (szerk.), „Összel”: Arany János és a hagyomány, Budapest, 2018, 153–177.
- SZILÁGYI 2023 SZILÁGYI M., „Az utolsó magyar”: Arany János élete és költészete, Budapest, 2023.
- SZILÁGYI 2024 SZILÁGYI M., Ács Pál: Hősök és hősénekek. A magyar hősköltészet Zrínyi előtt [recenzió], *Irodalomismeret* (2024/2), 100–107.
- SZILI 1999 SZILI J., *Arany János: Toldi (trilógia)*, Talentum műelemzések, Budapest, 1999.
- SZÖRÉNYI 2004 SZÖRÉNYI L., „Kinek én ezt írást tört címere mellett?": Lajos daliünnepe, in: „Álmaim is voltak, voltak...”: Tanulmányok a XIX. századi magyar irodalomról, Budapest, 2004, 202–215.
- SZÖRÉNYI 2018a SZÖRÉNYI L., *A Daliás idők változatai mint nem a Toldi szerelméhez vezető eposzi kísérletek*, *Forrás*, 50 (2018/5), 106–112.
- SZÖRÉNYI 2018b SZÖRÉNYI L., *A Toldi-dilógia*, in: *Toldi uram dereka: Arany Jánosról*, Budapest, 2018, 119–136.
- VADERNA 2020 VADERNA G., *Honnan és hová?: Arany János és a nagyszalontai hagyomány*, Budapest, 2020.

Szeredai: A Hidden Protagonist in János Arany's *The Love of Toldi*

The essay presents one of the characters of János Arany's epic poem, The Love of Toldi, completed in 1879. The middle part of the Toldi trilogy is set in 1350, during the reign of King Louis I, after the murder of his brother, Prince Andrew. At this time, Hungarian soldiers were fighting in Italy. The protagonist, Miklós Toldi, met an outlander in disguise, under the pseudonym Szeredai, meaning 'born on Wednesday'. This character is connected to Arany's earlier works on many layers. He is a bard who plays the koboz (an early Hungarian type of the lute) and is a survivor of a family tragedy. Eventually, he finds his new homeland in Arany's birthplace, Nagyszalonta.

Keywords: János Arany, bards, Zách family, Anjou period, exile